

## अध्याय:9

### सप्तभगिन्यः

#### प्रश्नाः उत्तराणि च

##### प्रश्न 1.

सुप्रभातम्	महत्त्वाधायिनी	पर्वपरम्पराभिः
चतुर्विंशतिः	द्विसप्ततितमे	वंशवृक्षनिर्मितानाम्
सप्तभगिन्यः	* प्राकृतिकसम्पद्भिः	वंशोद्योगोऽयम्
गुणगौरवदृष्ट्या	पुष्पस्तबकसदृशानि	अन्ताराष्ट्रियख्यातिम्

##### उत्तरम् :

[नोट-उपर्युक्त शब्दों के उच्चारण का अभ्यास अध्यापकजी की सहायता से कीजिए।]

##### प्रश्न 2.

प्रश्नानाम् उत्तराणि एकपदेन लिखत  
(क) अस्माकं देशे कति राज्यानि सन्ति?

##### उत्तरम् :

अष्टाविंशतिः।

(ख) प्राचीनेतिहासे काः स्वाधीनाः आसन्?

##### उत्तरम् :

सप्तभगिन्यः।

(ग) केषां समवायः 'सप्तभगिन्यः' इति कथ्यते?

##### उत्तरम् :

सप्तराज्यानाम्।

(घ) अस्माकं देशे कति केन्द्रशासितप्रदेशाः सन्ति?

**उत्तरम् :**

सप्त।

(ङ) सप्तभगिनी-प्रदेशे कः उद्योगः सर्वप्रमुखः?

**उत्तरम् :**

वंशोद्योगः।

**प्रश्न 3.**

पूर्णवाक्येन उत्तराणि लिखत -

(क) भगिनीसप्तके कानि राज्यानि सन्ति?

**उत्तरम् :**

भगिनीसप्तके इमानि राज्यानि सन्ति

1. अरुणाचलप्रदेशः
2. असमः
3. मणिपुरम्
4. मिजोरमः
5. मेघालयः
6. नगालैण्डः
7. त्रिपुरा चेति

(ख) इमानि राज्यानि सप्तभगिन्यः इति किमर्थं कथ्यन्ते?

**उत्तरम् :**

'सप्तभगिन्यः' इति प्रयोगोऽयं प्रतीकात्मको वर्तते। सामाजिक-सांस्कृतिक-परिदृश्यानां साम्याद् इमानि राज्यानि सप्तभगिन्यः इति कथ्यन्ते।

(ग) सप्तभगिनी-प्रदेशे के निवसन्ति?

**उत्तरम् :**

सप्तभगिनी-प्रदेशे गारो-खासी-नगा-मिजो-प्रभृतयः बहवः जनजातीयाः निवसन्ति।

(घ) एतत्प्रादेशिकाः कैः निष्णाताः सन्ति?

**उत्तरम् :**

एतत्प्रादेशिकाः बहुभाषाभिः समन्विताः, पर्वपरम्पराभिः परिपूरिताः,  
स्वलीलाकलाभिश्च निष्णाताः सन्ति।

**(ङ) वंशवृक्षवस्तूनाम् उपयोगः कुत्र क्रियते?**

**उत्तरम् :**

वंशवृक्षवस्तूनाम् उपयोगः प्रायः आवस्ताभूषणेभ्यः गृहनिर्माण-पर्यन्तं क्रियते।

**प्रश्न 4.**

**रेखांकितपदमाधृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत**

(क) वयं स्वदेशस्य राज्यानां विषये ज्ञातुमिच्छामि।

(ख) सप्तभगिन्यः प्राचीनेतिहासे प्रायः स्वाधीनाः एव दृष्टाः।

(ग) प्रदेशेऽस्मिन् हस्तशिल्पानां बाहुल्यं वर्तते।

(घ) एतानि राज्यानि तु भ्रमणार्थं स्वर्गसदृशानि।

**उत्तरम् :**

प्रश्ननिर्माणम् -

(क) वयं कस्य राज्यानां विषये ज्ञातुमिच्छामः?

(ख) का प्राचीनेतिहासे प्रायः स्वाधीनाः एव दृष्टाः?

(ग) प्रदेशेऽस्मिन् केषां बाहुल्यं वर्तते?

(घ) एतानि राज्यानि तु भ्रमणार्थं कीदृशानि?

**प्रश्न 5.**

**यथानिर्देशमुत्तरत**

(क) 'महोदये! मे भगिनी कथयति' अत्र 'मे' इति सर्वनामपदं कस्यै  
प्रयुक्तम्?

**उत्तरम् :**

स्वरायै।

(ख) सामाजिक-सांस्कृतिकपरिदृश्यानां साम्याद इमानि उक्तोपाधिना  
प्रथितानि-अस्मिन् वाक्ये प्रथितानि इति क्रियापदस्य कर्तृपदं किम्?

**उत्तरम् :**

इमानि।

(ग) एतेषां राज्यानां पुनः सङ्घटनम् विहितम्-अत्र 'सङ्घटनम्' इति  
कर्तृपदस्य क्रियापदं किम्?

**उत्तरम् :**  
विहितम्।

(घ) अत्र वंशवृक्षाणां प्राचुर्यम् विद्यते-अस्मात् वाक्यात् 'अल्पता' इति पदस्य विपरीतार्थकं पदं चित्वा लिखत।

**उत्तरम् :**  
प्राचुर्यम्।

(ङ) 'क्षेत्रपरिमाणैः इमानि लघूनि वर्तन्ते'-वाक्यात् 'सन्ति' इति क्रियापदस्य समानार्थकपदं चित्वा लिखत।

**उत्तरम् :**  
वर्तन्ते।

**प्रश्न 6.**

(अ) पाठाचित्वा तद्भवपदानां कृते संस्कृतपदानि लिखत।

**उत्तरम् :**

तद्भव-पदानि - संस्कृत-पदानि  
यथा -

- सात - सप्त
- बहिन - भगिनी
- संगठन - समवायः
- बाँस - वंश
- आज - अद्य
- खेत - क्षेत्र

(आ) भिन्नप्रकृतिकं पदं चिनुत -

(क) गच्छति, पठति, धावति, अहसत्, क्रीडति।

(ख) छात्रः, सेवकः, शिक्षकः, लेखिका, क्रीडकः।

(ग) पत्रम्, मित्रम्, पुष्पम्, आम्रः, फलम्, शाखा।

(घ) व्याघ्रः, भल्लूकः, गजः, कपोतः, वृषभः, सिंहः।

(ङ) पृथिवी, वसुन्धरा, धरित्री, यानम्, वसुधा।

**उत्तरम् :**

(क) अहसत्

- (ख) लेखिका  
(ग) आम्रः  
(घ) कपोतः  
(ङ) यानम्

**प्रश्न 7.**

**विशेष्य-विशेषणानाम् उचितं मेलनम् कुरुत –**

विशेष्य-पदानि	विशेषण-पदानि
अयम्	संस्कृतिः
संस्कृतिविशिष्टायाम्	इतिहासे
महत्त्वाधायिनी	प्रदेशः
प्राचीने	समवायः
एकः	भारतभूमौ

**उत्तरम् :**

विशेष्य-पदानि	विशेषण-पदानि
अयम्	प्रदेशः
संस्कृतिविशिष्टायाम्	भारतभूमौ
महत्त्वाधायिनी	संस्कृतिः
प्राचीने	इतिहासे
एकः	समवायः

योग्यता-विस्तारः -

अद्वयं मत्रयं चैव न-त्रि-युक्तं तथा द्वयम्। सप्तराज्यसमूहोऽयं भगिनीसप्तकं मतम्॥

यह राज्यों के नामों को याद रखने का एक सरल तरीका है। इसका अर्थ है अ से आरम्भ होने वाले दो, म से आरम्भ होने वाले तीन, न से नागालैण्ड और त्रि से त्रिपुरा का बोध होता है। इसी प्रकार अठारह पुराणों के नाम याद रखने के लिये यह श्लोक प्रसिद्ध है -

मद्वयं भद्वयं चैव ब्रत्रयं वचतुष्टयम्।  
अ-ना-प-लिंग-कूस्कानि पुराणानि प्रचक्षते॥

'सप्तभगिनी' इस उपनाम का सर्वप्रथम प्रयोग 1972 में श्री ज्योति प्रसाद सैकिया ने आकाशवाणी के साथ भेंटवार्ता के क्रम में किया था।

इनके अन्तर्गत आने वाले राज्यों का उल्लेख प्राचीन ग्रन्थों में भी प्राप्त होता है यथा-महाभारत, रामायण, पुराण आदि।

इन राज्यों की राजधानी क्रमशः इस प्रकार है -

अरुणाचल प्रदेश ईटानगर

- असम - दिसपुर
- मणिपुर - इम्फाल
- मिजोरम - ऐजोल
- मेघालय - शिलाङ्ग
- नगालैण्ड - कोहिमा
- त्रिपुरा - अगरतल्ला

बिहू, मणिपुरी, नानक्रम आदि इस प्रदेश के प्रमुख नृत्य हैं।  
नगा, मिजो, खासी, असमी, बांग्ला, पदम, बोडो, गारो, जयन्तिया आदि यहाँ की प्रमुख भाषाएँ हैं। सप्तसंख्या पर कुछ अन्य प्रचलित नाम हैं  
सप्तसिन्धु - 'सप्तभगिनी' के समान सप्तसिन्धु भी हैं। ये सप्तसिन्धु हैं - सिन्धु, शुतुद्रि (सतलज), इरावती (इरावदी), वितस्ता (झेलम), विपाशा (व्यास), असिक्नी (चिनाब) और सरस्वती।  
सप्तपर्वत - महेन्द्र, मलय, हिमवान्, अर्बुद, विन्ध्य, सह्याद्रि, श्रीशैल।  
सप्तर्षि - मरीचि, पुलस्त्य, अंगिरा, क्रतु, अत्रि, पुलह, वसिष्ठ।

अधोलिखितप्रश्नानाम् उत्तराणि प्रदत्तविकल्पेभ्यः चित्वा लिखत -

**प्रश्न 1.**

यदस्माकं देशे अष्टाविंशतिः राज्यानि सन्ति-इत्यत्र विशेषणं किम्?

- (अ) अष्टाविंशतिः
- (ब) देशे
- (स) अस्माकं
- (द) राज्यानि।

**उत्तर :**

- (अ) अष्टाविंशतिः

**प्रश्न 2.**

अस्माकं देशे कति केन्द्रशासितप्रदेशाः सन्ति?

- (अ) पञ्च
- (ब) नव
- (स) सप्त
- (द) द्वादश

**उत्तर :**

- (स) सप्त

**प्रश्न 3.**

भगिनीप्रदेशे केषां प्राचुर्यं विद्यते?

- (अ) निम्बवृक्षाणाम्
- (ब) वंशवृक्षाणाम्
- (स) आम्रवृक्षाणाम्
- (द) तालवृक्षाणाम्

**उत्तर :**

- (ब) वंशवृक्षाणाम्

**प्रश्न 4.**

गृहे सर्वाधिका रम्या मनोरमा च का भवति?

- (अ) भ्राता
- (ब) पुत्रः
- (स) माता

(द) भगिनी

**उत्तर :**

(द) भगिनी

**प्रश्न 5.**

'कौतूहलं मे खलु शान्तिं न गच्छति:' इत्यत्र अव्ययपदं किम्?

(अ) खलु

(ब) गच्छति

(स) शान्तिं

(द) मे

**उत्तर :**

(अ) खलु

**प्रश्न 6.**

'भारतभूमौ' इति पदे का विभक्तिः ?

(अ) तृतीया

(ब) द्वितीया

(स) सप्तमी

(द) पंचमी

**उत्तर :**

(स) सप्तमी

**प्रश्न 7.**

'अस्माभिः' इति सर्वनामपदे का विभक्तिः ?

(अ) द्वितीया

(ब) तृतीया

(स) चतुर्थी

(द) पंचमी

**उत्तर :**

(ब) तृतीया



**प्रश्न 8.**

**'श्रावयतु' इति पदे कः लकारः?**

- (अ) लट्
- (ब) लङ्
- (स) लृट्
- (द) लोट

**उत्तर :**

- (द) लोट

**अतिलघूत्तरात्मकप्रश्नाः**

**प्रश्न 1.**

**एकपदेन उत्तरत -**

- (क) भगिनीसप्तके राज्यानि कया दृष्ट्या बृहत्तराणि प्रतीयन्ते?
- (ख) भारतभूमौ सप्तभगिनीनां संस्कृतिः कीदृशी वर्तते?
- (ग) सप्तराज्यानि भारतवृक्षे कीदृशानि विराजन्ते?
- (घ) गृहे सर्वाधिका रम्या मनोरमा च का भवति?
- (ङ) कः बह्वाकर्षकः प्रतीयते?

**उत्तराणि :**

- (क) गुणगौरवदृष्ट्या
- (ख) महत्त्वाधायिनी
- (ग) पुष्पस्तम्बकसदृशानि
- (घ) भगिनी
- (ङ) सप्तभगिनीप्रदेशः।

## लघूत्तरात्मकप्रश्नाः

### प्रश्न 1.

अधोलिखित प्रश्नानाम् उत्तराणि पूर्णवाक्येन लिखत -

(क) कः सप्तभगिन्यः इति नाम्ना प्रथितः?

**उत्तरम् :**

भारते सप्तराज्यानां यः एकः समवायः वर्तते, सः सप्तभगिन्यः इति नाम्ना प्रथितः।

(ख) सप्तभगिन्यः कदा प्रायः स्वाधीनाः एव दृष्टाः?

**उत्तरम् :**

सप्तभगिन्यः स्वीये प्राचीनेतिहासे प्रायः स्वाधीनाः एव दृष्टाः।

(ग) भगिनीसप्तके राज्यानि काभिः सुसमृद्धानि सन्ति?

**उत्तरम् :**

भगिनीसप्तके राज्यानि पर्वत-वृक्ष-पुष्प-प्रभृतिभिः प्राकृतिकसम्पद्धिः सुसमृद्धानि सन्ति।

(घ) भारतगृहे सर्वाधिकाः रम्याः काः सन्ति?

**उत्तरम् :**

भारतगृहे सर्वाधिकाः रम्याः सप्तभगिन्यः सन्ति।

(ङ) सप्तभगिनीप्रदेशे कासां बाहुल्यं वर्तते?

**उत्तरम् :**

सप्तभगिनीप्रदेशे हस्तशिल्पानां बाहुल्यं वर्तते।

### प्रश्न 2.

रेखाङ्कितपदानि अधिकृत्य प्रश्ननिर्माणं कुरुत -

1. वयं स्वदेशस्य राज्यानां विषये ज्ञातुमिच्छामः।
2. अस्माकं देशे अष्टाविंशतिः राज्यानि सन्ति।
3. एतदतिरिच्य सप्त केन्द्रशासितप्रदेशाः सन्ति।
4. तव भगिनी सम्यग्जानाति।
5. सप्तराज्यसमूहः भगिनीसप्तकं मतम्।
6. मे कौतूहलं शान्तिं न गच्छति।

7. क्षेत्रपरिमाणैः इमानि लघूनि वर्तन्ते।
8. सप्तभगिन्यः प्राचीनेतिहासे प्रायः स्वाधीनाः एव दृष्टाः।
9. एतासां भगिनीनां संस्कृतिः महत्त्वाधायिनी वर्तते।
10. गृहे सर्वाधिका रम्या मनोरमा च भगिनी भवति।

### उत्तरम् :

#### प्रश्ननिर्माणम्

1. वयं स्वदेशस्य केषां विषये ज्ञातुमिच्छामः?
2. अस्माकं देशेः कति राज्यानि सन्ति?
3. एतदतिरिच्य कति केन्द्रशासितप्रदेशाः सन्ति?
4. तव का सम्यग्ज्ञानाति?
5. सप्तराज्यसमूहः किम् मतम्?
6. मे किं शान्तिं न गच्छति?
7. कैः इमानि लघूनि वर्तन्ते?
8. सप्तभगिन्यः कदा प्रायः स्वाधीनाः एव दृष्टाः?
9. एतासां भगिनीनां संस्कृतिः किदृशी वर्तते?
10. गृहे सर्वाधिका रम्या मनोरमा च का भवति?

### प्रश्न 3.

अधोलिखितशब्दानाम् अथैः सह समुचितमेलनं कुरुतशब्दाः

अर्थाः

1. बाढम् - समूहः
2. प्रथितः - शोभनम्
3. समवायः - मनोहरा
4. स्वाधीनाः - प्रसिद्धा
5. साम्याद् - स्वसा
6. सार्द्धम् - कृतम्
7. विहितम् - अन्यतः
8. अपरतः - सह
9. भगिनी - समानतया
10. हृद्या - स्वतन्त्राः

## उत्तरम् :

शब्दाः - अर्थाः

1. बाढम् - शोभनम्
2. प्रथितः - प्रसिद्धः
3. समवायः - समूहः
4. स्वाधीनाः - स्वतन्त्राः
5. साम्याद् - समानतया
6. सार्द्धम् - सह
7. विहितम् - कृतम्
8. अपरतः - अन्यतः
9. भगिनी - स्वसा
10. हृद्या - मनोहरा।